

«УКРАЇНЦІ» ЧИ «ЄВРОПЕЙЦІ»? – ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

*Чого ж ви чванитеся, ви!
Сини сердешної України!
Що добре ходите в ярмі,
Ще краще, як батьки ходили.*
Т. Шевченко

«І мертвим, і живим, і ненарожденним...»

*Рабство – річ ганебна,
але рабська психологія в свободі – гідна зневаги.*
Ф. Шіллер

У статті здійснено спробу аналізу розробки Концепції національно-патріотичного виховання в сучасній незалежній Україні з точки зору використання в ній елементів цивілізаційного підходу.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, цивілізаційний підхід, європейська цивілізація.

Двадцять шість років незалежності – двадцять шість років блукання серед класичного «Звідки ми прийшли? Хто ми? Куди йдемо?». Відповіді на ці питання мала б дати Концепція національно-патріотичного виховання, якій мав би передувати не поточний політичний вибір зовньошньополітичної орієнтації «до якого берега прибитися», а саме широка наукова (і перш за все наукова) дискусія. В той час науковому (і перш за все науковому) аналізу сучасної Концепції національно-патріотичного виховання не присвячено практично жодної роботи – одні тільки «захоплені панегірики» та фанатична готовність виконувати все, що «скажуть згори».

Чи є сучасна Концепція національно-патріотичного виховання цивілізаційно заангажованою? Які цивілізаційні цінності вона пропагує? Що несе для українців цивілізаційний вектор сучасного національно-патріотичного виховання? Такі питання ще й досі не стали предметом докладного наукового дослідження.

У статті здійснено спробу критично проаналізувати використання цивілізаційного підходу в розробці Концепції національно-патріотичного виховання, визначити її цивілізаційний вектор та оцінити наслідки його використання.

Початок оформлення сучасної концепції національно-патріотичного виховання слід вести з проголошення Декларації про державний суверенітет України в 1990 році¹. Не дивлячись на, здавалося б, виключно політичну мету, одним з головних пріоритетів визначається в Декларації культурний розвиток українського народу, про що свідчить спеціально присвячений цьому розділ восьмий. У тексті звертає на себе увагу наступне: 1) відсутність декларування будь-якої зовнішньої орієнтації (проєвропейської чи проросійської) у здійсненні власного майбутнього національно-культурного відродження; 2) акцент на необхідності відродження двох ключових елементів української соціокультурної ідентичності – історичної свідомості українського народу та української мови, що свідчить про апріорне прийняття унікальності української соціокультури як вихідного пункту подальшого як національного, так і цивілізаційного самоусвідомлення.

Концептуалізація національно-патріотичного виховання як відповідної лінії державної політики розпочалася з 1993 року – часу втілення в життя Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття»)².

Якщо Декларація про державний суверенітет виходить з позицій «україноцентризму», то в основу Програми «Освіта XXI століття» покладена класична схема Морган – Енгельса «дикість – варварство – цивілізація». Рівень «цивілізації» позначається в тексті як «світовий рівень», «сучасна цивілізація», «рівень розвинутих країн світу», «рівень досягнень сучасної цивілізації», «світова духовна культура» тощо. Досягти цього високого рівня «сучасної світової цивілізації», за текстом Програми, мають і українська освіта, і український народ, і українська нація, і Україна взагалі, які, відповідно до цього, ставляться на нижчий рівень «дикості і варварства».

30 червня 1994 року Всеукраїнською педагогічною радою працівників освіти була схвалена Концепція національного виховання³, в якій національне виховання ототожнюється з державним, а його метою стає не національно-культурне відродження, а формування громадянина держави.

Поряд з цим, автори Концепції відзначають, що «національне виховання – це створена упродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних сформувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь. Науково обґрунтоване, правильно організоване національне виховання відображає історичну ходу народу, перспективи його розвитку». Саме в цьому контексті національне виховання повністю співпадає з відновленням власної соціокультурної ідентичності українського народу – відтворенням традиційних православних ідеалів українського народу, його історичної свідомості, української мови.

Проте подальші пункти Концепції практично повністю нівелюють це визначення. Знову «у пошуках нової системи виховання на перший план висуваються гуманістичні ідеї та орієнтири», «наповнення виховання гуманістичним змістом, котрий узгоджується з кращими надбаннями цивілізації» тощо. І тут же в Концепції йдеться про те, що «дійовим засобом відродження нації є формування в людини почуття національної гідності і гордості за свою Батьківщину, відмова від почуття національної меншовартості, що втілювалося в понятті поваги до «старшого брата», нав'язуванні думки про перевагу його культури над нашою». Проте чи не нав'язує Концепція ту ж думку про «пріоритет загальнолюдських цінностей» та перевагу «кращих надбань цивілізації» над українською культурою, культивує тим самим те ж саме почуття національної меншовартості у просторі тих же класичних координат «дикість – варварство – цивілізація»?

Кінцевою метою національного виховання, за текстом Концепції, є громадсько-державний рівень національної свідомості, який передбачає турботливе ставлення до національно-культурних вартостей інших народів, прищеплення національної, расової, конфесійної толерантності. Тобто здійснюється підміна поняття «українець – представник українського народу» на поняття «українець – громадянин України». Відповідно замість національно-культурного відродження, пропонується виховання «державного громадянства» та цілковитого культурного релятивізму.

Новим вектором, який пропонується в Концепції, є спроба повного «розмиття» власної релігійної ідентичності, причому здійснюється це трьома різними способами. В першому випадку – це так звана «конфесійна толерантність». В другому – духовність особистості пов'язується з народною міфологією, фольклором, календарно-сімейною обрядовістю, тобто відтворенням «прадавніх вірувань українців» у формі «неоязичництва». В третьому варіанті Концепція пов'язує формування духовності з «етнічним», «національно забарвленим» християнством. Таке обґрунтування ідеї унікального «українського християнства» сприяло тільки поглибленню церковного розколу в Україні, коли 1992 року була проголошена неканонічна і, до сьогодні, не визнана жодною Помісною православною церквою світу так звана Українська православна церква Київського патріархату, що позиціонує себе як «українська церква для українців» на чолі з невизнаним у світовому Православ'ї «українським патріархом».

17 квітня 2002 року була затверджена Національна доктрина розвитку освіти⁴, яка продовжила розвиток основних положень Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»). Поряд із завданням досягти рівня сучасної цивілізації та постіндустріального, інформаційного суспільства, Національна доктрина безапеляційно проголошує Україну невід'ємною складовою європейської цивілізації. Для цього держава повинна забезпечити «виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, сучасної європейської цивілізації».

В подальшій Концепції національно-патріотичного виховання молоді, яка була затверджена 27 жовтня 2009 року⁵, головним вектором розвитку вже безапеляційно, без будь-якого згадування про власну соціокультурну унікальність, проголошується «інтеграція України у світове

та європейське співтовариство». Поряд з цим привертає до себе увагу «державно-мілітаристський» характер Концепції, в якій відзначається, що «в основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідею розвитку української державності як консолідуючий чинник розвитку суспільства й нації в цілому», а також підвищення зацікавленості молоді щодо державної служби та служби у Збройних силах України, її готовності до захисту України.

У подальшому розвитку концепції національно-патріотичного виховання європейська орієнтація України була прийнята за аксіому. Характерними в цьому плані є «Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів», затверджені 31 жовтня 2011 року⁶, де відразу, у першому ж реченні «процес становлення незалежної демократичної України» ототожнюється з «її прагненням стати повноправним членом європейської спільноти», а прийняття «загальнолюдських цінностей» означає «утвердження цивілізованого життя». Цікавим є саме цей «лінгвістичний поворот» від необхідності досягти рівня світової цивілізації до необхідності утвердження в Україні цивілізованого життя. Невже українському народу ще потрібно «цивілізуватись»? Виявляється, за текстом документу, так. Діти повинні зростати «громадянами-патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі». Виходить, що Україна в 2011 році ще не мала свого місця в цивілізованому світі? Чи просто суспільній свідомості продовжує нав'язуватись все та ж система координат – «відстала Україна – цивілізований світ (Європа)»?

25 червня 2013 року було схвалено Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року⁷, в якій, зокрема, зазначається, що вивчення іноземних мов в Україні стало обов'язковим з першого класу. Чи не нагадує це те ж саму «русифікацію», яка просто перетворилася на «англізацію»?

Сама стратегія розвитку національної системи освіти, за документом, повинна формуватись адекватно вимогам переходу до постіндустріальної цивілізації, а її метою проголошується формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу та європейської цивілізації.

13 жовтня 2015 року було затверджено Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки⁸. Її метою проголошується розвиток громадянина, який сповідує європейські цінності та готовий до виконання обов'язку із захисту Батьківщини, незалежності та територіальної цілісності України.

Стратегія декларує повний розрив з усім попереднім доробком концепції національно-патріотичного виховання, який здійснювався до неї «впродовж усіх років незалежності України». Прикметно й те, що мова в Стратегії вже йде не про орієнтацію на «європейську цивілізацію», а саме на державне утворення – Європейський Союз.

Безпосереднім втіленням цих «стратегічних планів» стала прийнята 2015 року Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді⁹. Те, що вирізняє її – це повна відсутність «україноцентризму». Більше того, навпаки – «спосіб споглядання світу лише очима власної культури» Концепція таврує як «культурний імперіалізм» та вказує, що національно-патріотичне виховання повинно прищеплювати протилежну рису – а саме ідею полікультурності громадянина України (за текстом Концепції це принцип полікультурності).

Вперше декларується «принцип історичної і соціальної пам'яті», суть якого полягає у легітимації діяльності держави по відтворенню «духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців» у «реконструйованих і осучаснених формах». Чи не здійснювалося те ж саме партійне «реконструювання» історичної та соціальної пам'яті в колишньому СРСР задля підтримки поточного правлячого комуністичного режиму?

Для безпосереднього втілення в освітній сфері МОН України було видано «Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах»¹⁰.

Не дивлячись на задекларований у Стратегії розрив з усім попереднім розвитком концепції національно-патріотичного виховання, зміст Методичних рекомендацій, навпаки, свідчить про те, що сучасна Концепція національно-патріотичного виховання є «квінтесенцією» усього попереднього досвіду, в якій поєднано як «європоцентристський», так і «державно-мілітаристський» напрямки.

Інтеграція в європейське і світове співтовариство проголошується пріоритетними завданнями України, а українського народ – невід'ємною складовою формування європейської цивілізації. В той час виключно українська державність, а не культура, визначається основним консолідуючим чинником розвитку суспільства й нації в цілому, де пріоритет суспільних і державних інтересів над особистими є незаперечним.

Методичні рекомендації пропонують формувати «образ ворога» («російська агресія», «російсько-українська війна») та постійне усвідомлення «ситуації національної небезпеки» (за-

гроза територіальної цілісності України з боку Росії). Причому сама Україна ставиться в рамки «двохполюсного світу» – між «світом диктаторських цінностей євразійства» і «загальнолюдських цінностей Європи».

Також продовжує використовуватись класична схема «дикість – варварство – цивілізація». «Орієнтація на фундаментальні орієнтири світової цивілізації», необхідність підкреслення «великого і світлого», яке «підносить наш народ до вершин цивілізації», потреба держави у вихованні свідомих громадян-патріотів, які були б «здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі» – все це знову і знову позиціонує Україну на нижчому рівні «дикості і варварства» та ставить перед нею завдання досягти вищого рівня «світової цивілізації».

Окремий акцент Методичні рекомендації ставлять на формуванні багатомовності та полірелігійності як основи формування сучасної багатонаціональної полікультурної української держави. В той час безпосередньо духовність українського народу напряму пов'язується не з православ'ям, а навпаки – з язичництвом. Для цього пропонується перенести акцент у виховній роботі на засвоєння учнями народних традицій, сутності обрядів, народних свят, легенд, переказів, звичаїв, народних прикмет, вивчення міфів, народних переказів і казок, елементів календарної обрядовості тощо, а також використовувати як приклади «позитивні й негативні моделі наших пращурів-українців: світлі персонажі Сварог, Березина, Білобог протиставляються темним силам Чорнобогові і ящерам».

Підводячи підсумки, можна визначити такі характерні риси розвитку Концепції національно-патріотичного виховання: 1) культурний характер, «україноцентризм» та відсутність будь-якої зовнішньої орієнтації відображені тільки в Декларації про державний суверенітет; 2) у подальших документах здійснюється виключно розробка «європоцентристського» та «державно-мілітаристського» напрямків; 3) акцент на полікультурності, полірелігійності та багатомовності; 4) створення «образу ворога» та легітимна діяльність держави по «реконструкції та осучасненню» історичної та соціальної пам'яті; 5) «розмивання» релігійної ідентичності шляхом виховання «конфесійної толерантності», введенням елементів неоязичництва та спробами обґрунтувати етнічне «українське християнство».

Початок розробки національно-патріотичного виховання був викликаний потребою розриву з колишнім імперсько-радянським минулим, тому головною його метою було подолання комплексу меншовартості, комплексу «меншого брата» та наслідків русифікації. Проте цей розрив відбувся не за схемою «від Росії – до України», тобто «від зовнішньої орієнтації – до власного соціокультурного самоусвідомлення», а за схемою «від Росії – до Європи». Тому наявність все той ж зовнішньої орієнтації в сучасній Концепції національно-патріотичного виховання, але тепер вже на Європу, та використання схеми «дикість – варварство – цивілізація», де в якості «цивілізації» виступає Європа, призвело до плекання тих же «колоніальних рудиментів», з єдиною різницею лише в тому, що рівень «світової цивілізації» та «старшого брата» уособлює тепер вже Європейський Союз, а не Росія.

Комплекс меншовартості, як виявилось, має універсальний характер – колись українцям нав'язувалась думка про те, що їм треба стати «поляками» чи «росіянами», то тепер – що їм треба стати «європейцями». Якщо раніше Україну позиціонували як «меншого брата» Росії, то тепер – як «меншого брата» Європейського Союзу. Якщо раніше в Україні йшла повзуча русифікація, то тепер – повзуча англізація. І все це – результат власноруч розробленої Концепції національно-патріотичного виховання, в якій поняття «український народ» було підмінено поняттям «громадяни України», а орієнтація на власну соціокультурну ідентичність – безапеляційною орієнтацією на західноєвропейську цивілізацію.

Дана стаття є тільки спробою привернути увагу до проблеми покладеного в основу Концепції національно-патріотичного виховання цивілізаційного вибору та його наслідків для подальшого буття українського народу. Цивілізаційний аналіз відкриває широкі перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямку – починаючи від визначення ключових елементів української соціокультурної ідентичності, до створення на їх основі саме «україноцентричної» Концепції національно-патріотичного виховання, метою якої буде виховання не безликих «європейців», для яких «Україна – це Європа», а саме українського народу, для якого «Україна – це тільки Україна».

¹ Декларація про державний суверенітет України. Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року.

² Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 року.

- ³ Концепція національного виховання. Схвалена Всеукраїнською педагогічною радою працівників освіти 30 червня 1994 року.
- ⁴ Національна доктрина розвитку освіти. Затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 року.
- ⁵ Концепція національно-патріотичного виховання молоді. Затверджена Наказом Міністерства України у справах, сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України від 27 жовтня 2009 року.
- ⁶ Про Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Наказ МОНмолодьспорт № 1234 від 31 жовтня 2011 року.
- ⁷ Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Схвалена Указом Президента України від 25 червня 2013 року.
- ⁸ Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки. Затверджена Указом Президента України від 13 жовтня 2015 року.
- ⁹ Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 року № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах»¹⁰ Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 року № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах».

В статье предпринята попытка анализа разработки Концепции национально-патриотического воспитания в современной независимой Украине с точки зрения использования в ней элементов цивилизационного подхода.

Ключевые слова: национально-патриотическое воспитание, цивилизационный подход, европейская цивилизация.

The article attempts to analyze the development of National-Patriotic Conception in modern independent Ukraine from the point of view of using elements of a civilization approach.

Keywords: National-Patriotic education, civilization approach, European civilization.